

Bojtár szerint van egyetlen kivétel, egyetlen abszolút világirodalmi nagyság a köztes-európai térség irodalmában is, mégpedig a *Švejk*, „amely a tágran értelmezett felvilágosodás mindkét eszményének: a szabad személyiségnek és a népek békés családjában boldogan élők független nemzetnek a csődjét ábrázolja” (uo.). Bojtár zseniális meglátása szerint Švejk „mintává vált, olyan sorstípussá, örök emberi magatartásmodellé, mint Odüsszeusz, Don Juan vagy Faust. Ezt adtuk Európának, a világnak: a švejkséget, a túlélés művészetét, a Történelem átrázásának tudományát” (278–279. old.).

Hát igen. „Hazát és népet álmodánk” – írta annak idején a költő. A túlélés művészetére kellett ébrednünk. És hogy mit lehet tenni ezzel a kiábrándító realitással, arra nézve leginkább talán (Bojtár Endre remélhető egyetértésével) e klasszikus mondat kíváncsodik ide: „Hetet bele, mint Szarajvóban!”

LENDVAI L. FERENC

Devescovi Balázs: Eötvös József (1813–1871)

Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 335 old., 2500 Ft (Magyarok emlékezete)

Devescovi Balázs Eötvös-monográfiája annak az irodalomtudományi hagyománynak az égése alatt fogant, amely a recensenzből mindig is nagy tiszteletet és helyenként őszinte csodálatot váltott ki. Történt ugyanis, hogy boldogult egyetemista koromban egy jól értesült csoporttársam arról gyözködött – persze némi fatalizmustól sem menten –, hogy az irodalomtörténeti szakma végső soron csupán az idő függvénye, mert minél öregebb az ember, annál többet olvas, így aztán a sok olvasott anyag összeállhat benne egyetlen egészé. Persze ezt már akkor is némi kétellyel fogadtam (meg ugyebár a magam felületessége és lustasága is önvédelemre készítetett), és mintha az azóta megismert módszertani-elméleti megfontolások sem igazolnák. Mégiscsak csodálattal tudom

szemlélni az olyan munkákat, amelyek a mindentudást, valamennyi ismerhető adat tudását célozzák meg: a múlt megismerhetőségének csodálatos utópiáját ígérik, a magamfajta hinni akaró olvasót a múlt nagy eseményeinek tanújává és a múlt nagy férfiúinak közvetlen ismerősévé avatják.

Ki ne szeretne ismerősévé válni a XIX. századi magyar politika és kultúra talán legnagyobb figurájának, Eötvös Józsefnek? (Egyébként a tárgya iránt láthatólag elkötelezett szerző maga közvetlen kapcsolatot létesít főhősével, amikor például a 254. lapon így ír: „És szegény feje [kiemelés – M. R.] számtalan napon csak annyit rögzített naplójába...”)

Devescovi könyve minden várakozásom ellenére sem varázsolt át a XIX. század közepi világba, ugyanis igen nehezen olvasható mű, mely folyton kizökkent abból a révületből, amely ehhez az időutazáshoz szükségeltetik. A könyvvel kapcsolatban a legfőbb problémám az volt, hogy vajon kinek is szól. A könyvsorozat (magyarok emlékezete) és az első fejezetnek a sorozatcímre utaló ars poeticája („Munkám fő célja Eötvös József életútjának elővezetésével felfrissíteni egy kissé a magyarok emlékezetét” [9. old.]) a magyarok nevezetű, nyilván azonos kulturális identitású olvasókra számít, vagyis a szó igen nemes értelmében vett tudományos ismeretterjesztő műfaj (sajnos az irodalomtudományból mára szinte teljesen kiveszett) hagyományához csatlakozik. A második fejezet címe is azt sugalmazza (*Amit Eötvös Józsefről mindenkinek tudnia illene* [10. old.]), hogy Devescovi összefoglalja és áttekinthető, érthető és élvezetes nyelven megosztja velünk, az Eötvös-filológiában járatlan, de érdeklődő magyarokkal az irodalomtudomány műhelyeiben Eötvösről kikristályosodott tudást. (Szerintem erre igen nagy szükség volna, például az irodalomtanárok friss ismereteket szerezhetnének a legújabb kutatásokról. Legutóbb a Korona Kiadónak volt ilyesfajta próbálkozása, de a könyvsorozatok mellett fontos volna egy ismeretterjesztő folyóirat, honlap stb. létrehozása, a történettudományban már bevált *Historia* vagy *Rubikon* mintájára.) A könyv jegyzetelési technikája is azt sugallja, hogy nem szigorú tudományos elvá-

rások szerint készült: egyáltalán nincsenek benne jegyzetek (egyébként ez a „Magyarok emlékezete” sorozat sajátja), noha nagyon sűrű idézetháló szövi át a szöveget. Szűrőpróbaszerűen megszámloltam, és átlagosan 14-16 sor idézet jut az átlagosan 32 soros oldalakra, vagyis a könyv mintegy 40-50 százaléka idézet.

Devescovi idézéstechikája amúgy is tanulságos. Általában háromféle idézetet alkalmaz: 1. saját vélemény alátámasztására szolgáló forrásértékű szöveg; 2. cáfolandó szakirodalmi megállapítás; 3. a narrációba szinte észrevétlenül belesimuló, azt tovább szöví vendégszöveg.

Devescovi forráskezelése korrekt, de nem problémamentes. A választott módszernek megfelelően (rekonstruálni Eötvös életének mégoly apró momentumait is a korabeli valósághoz híven) a szerző forrásait kritikával illeti, és az egyes elbeszéléseket másokkal szembesítve igyekszik belőlük kinyerni az adatot: a „városi legendákat” (19. old.) lecsupaszítani valamiféle elbeszélés nélküli lényegre. Nem akarom előszámlálni azokat az elméleti kételyeket, amelyek ezzel kapcsolatban mind az irodalomtudományban, mind pedig a történettudományban mára már közhelynek számítanak (hiszen ezekkel nyilván a szerző is tisztában van), hanem elfogadva a módszer létjogosultságát, néhány felmerülő kétségemet osztanom meg az olvasóval. Vajon egy kulturális jelenség szempontjából (mint amilyen maga Eötvös József, aki, bármennyire szeretnénk is, nem tud személy lenni, vagyis nem a valóság egy darabja) mi tekinthető adatnak és mi nem, illetve ki és milyen szempontok alapján dönt egy információ adatjellegéről. Devescovi például a gyermek Eötvös küldetés tudatának forrását tárgyaló Eötvös-életrajzok kapcsán megjegyzi, hogy mivel az anekdoták Eötvöshöz valóban közel álló emberektől származnak, „csakugyan komoly bajban van, aki egyértelműen tisztázni szeretné, mennyi igazságtartalma lehet az Eötvös-életírások anekdotikus részleteinek” (20. old.). Persze, akinek ez a vágya, hát tisztázza, de miért is értékebb az a tudás, amely tisztázta, hogy az anekdoták nem igazak, mint az a tudás, amely az anekdotáknak az Eöt-

vös-életrajzok elbeszélésében betöltött szerepével foglalkozik?

Amikor először kezdtem olvasni Devescovi könyvét (bevallom: kétszer futottam neki), megörültem, hogy a szerző szakít azzal a visszatitáción és igazoláson alapuló módszerrel, amelyet már elég jól ismerünk, és Eötvöst nem személyként, hanem kulturális jelenségként mutatja be, mégpedig éppen úgy, hogy bemutatja, elemzi a legkülönbébb elbeszéléseket, amelyek Eötvös életrajzával, jellemével stb. kapcsolatban megfogalmazódtak, s ezeknek az elbeszéléseknek a metszéspontjaként határozza meg az Eötvös-jelenséget. Sajnos azonban gyorsan le kellett számolnom ezekkel az illúzióimmal, és maradt a XIX–XX. század fordulóján kikristályosodott (és akkor igen magas színvonalon művelt) tudományos módszer. A továbbiakban – mivel magam is használom, és igen nagyra tartom, ha nem művelem is ezt az irodalomtudományos irányt – azon kezdtem töprengeni, miért ennyire erős ez a narratíva ma is, amikor ezer oldalról éri támadás.

Azt gondolom, hogy ennek kultusz-történeti oka van. A rekonstruktív filológiai gyakorlat kialakulásának ideje ugyanis egybeesett a magyar nemzeti kultúra diadalmas intézményesítésének folyamatával. (Gondoljuk meg, hogy Riedl pozitivistá mintaműve Aranyról akkor születik – 1887 –, amikor az Arany János körüli nemzeti kulturális diskurzus kizárólagos és hivatalos kurzussá válik.) Ennek az intézményesülő és ideológiává csontosodó nemzeti kultúrának szüksége volt olyan hősökre, akiknek az alapító atya funkcióját tulajdoníthatja: ezeknek a hősöknek a megrajzolásához pedig egyfajta profán hagiografikus irodalom jött létre, amely a legapróbb részletekig igyekezett tisztázni és igazolni, legitimálni és kultusz tárgyává tenni az adott alapító atya életének minden mozzanatát. Nagyon furcsa kettősséggel szembeüthetünk ennek a korszaknak a praxisában, hiszen a pozitivistá módszertan egyfajta elbeszélésmentes, tárgyias tudás eszményét fogalmazta meg, miközben a cél az egyes hősök kultuszának ápolása és őrzése volt. (Ezért válik minden kicsi információ fontos adattá Eötvössel kapcsolatban. Persze azért meg kell

hagyni, hogy Devescovinak nehezebb dolga van Eötvössel, mint mondjuk annak, aki teszem azt Petőfi életrajzát rekonstruálja, hiszen Petőfi mégiscsak mélyebben beleágyazódott a magyarok emlékezetébe...)

Ez a kulturális hagyomány a nemzetállam eszméjét és eszményét szolgálta, ahogyan a nép-nemzeti irodalmi kultúra is a nemzetállam ideológiájává vált, de ezzel egyben el is veszítette kulturális státusát, azaz nem a lehetséges olvasóknak a világban való eligazodását szolgálta az élet legkülönbébb eseményeivel kapcsolatban (születés, élet, halál, szerelem stb.), hanem önmaga létének állításába merevedő, tautologikus dogmává vált. Az irodalomtörténeti tevékenység ennek a nemzeti ideológiának a szolgálatában ruházódhatott fel azzal a presztízzsel, amelynek semmivé válását manapság oly egyértelműn diagnosztizálhatjuk. Ugyanis az ideológiaként felfogott nemzeti kultúra éppen azt a nemzetállami hátteret veszítette el mára, amelyet annak idején (a maga idejében történetileg igazolható és érthető okok miatt) szolgált. Ezzel együtt az irodalommal való történeti foglalatosság elveszítette kultikus megalapozottságát is, amely az igazolás és őrzés papi hagyományából fakadt. Reményeim szerint persze a nemzeti önazonosság problematikája a globális világban új dimenziókban értelmeződik újra (lásd a nemzeti szittya-magyar szubkulturális jelenségek hihetetlen vonzerejét és reneszánszát), és úgy gondolom, hogy a nemzeti irodalom és történelem kutatásának ebben lehet új feladata, hogy például ne feltétlenül a sumér–magyar kutatások sajátítsák ki a nemzeti kulturális identitás újratevésének diskurzusát. Amennyiben az irodalomtörténet újra akarja definiálni önmagát, reflektálnia kell erre a talaját vesztett módszertani hagyományára és kultikus-ideologikus hátterére (szerintem ezt a szembenézést sokban szolgálja Dávidházi Péter Toldy-monográfiája, vagy S. Varga Pál nagyszabású munkája a nemzeti „költészetéről”), amely egyben önnön legitimitációját is magában foglalta, és az ideologikus merevségtől meg kell szabadulnia mind stratégiai céljaiban, mind pedig követendő módszertanában. A vizsgált irodalomtörténeti

anyagot újra kultúraként kellene fel-fogni, ami a nemzet (itt és most: a magyarul olvasó emberek közössége) egyes tagjainak olyan tapasztalatokat közvetít, amelyek segítenek megoldani, elviselni, átgondolni stb. a saját életükben felmerülő problémákat. Ez természetesen a szövegtáron átrendeződésével jár (pl. inkább *A karthauzira* fókuszálódik a figyelem, mint *A falu jegyzőjére*), és előfordulhat, hogy háttérbe szorulnak azok a szerzők és művek, amelyek csupán a nemzet autodeiktikus és tautologikus ideológiáját szolgálták. Ekkor az irodalomtörténész feladata már nem a kialakult és szent kánon sértelettségének és érinthetetlenségének őrzése a Nagy Nemzeti Panteonban, hanem bizonyos szövegek, szerzők, jelenségek értelmezésére, újraolvasására vonatkozó szakszerű javaslatok megtétele. Mondjuk az olyan életrajzi esemény, mint az, hogy Eötvös *valóban* gyakran meglátogatta nagyszüleit Sályon (101. old.), csak abban az esetben válhat irodalomtörténeti adattá, ha arra világít rá, hogy a XIX. században a nagyszülőkhöz fűződő érzelmi és egyéb viszony miféle modellálható és így – az idegenségénél fogva – tanulmányos narratívaként prezentálható. Így persze sokkal nagyobb jelentőségre tesznek szert azok a Devescovi által visszatitálni kívánt „városi legendák”, mindenféle narratívák az egyes szerzőkkel, jelenségekkel kapcsolatban, ugyanis nem az igazságértékük számít, hanem az a mód, ahogyan elbeszéli saját tárgyukat, amely sokat elárul saját korokról.

Ezek az elbeszélések sokkal inkább reprezentálják a kor viszonyát, mondjuk ahhoz, hogy miként értelmeződött a jellem vagy a hivatástudat stb. kérdésköre, mint az az egyszerű tény, hogy igaz-e az elbeszélte esemény vagy sem.

Itt visszajutottam ahhoz a fentebb már érintett problémához, hogy mi számít történeti szempontból adatnak, és mi nem. Szerintem annak a kimondása, hogy *ekkor* és nem pedig *akkor* kezdte építeni Eötvös a Karthauzi-lakot, történeti szempontból tökéletesen irreleváns. Ha az irodalom vagy a kultúra történészeként közelítünk az adott jelenséghez, akkor az lehet elemzésünk izgalmas tárgya, hogy egyáltalán miért

is épült ez a lak, ugyanis ez a mítosz és valóság, önéletrajziség és fikcionalitás problémakörét gazdagítja és helyezi új megvilágításba – akár a regénnyel kapcsolatban is. Így azok az olvasók, akik a regény megszületését ehhez a lakhoz kötik, és ott újra elolvassák a művet, inkább önmagában is érdekes kulturális jelenségként értelmezendők, semmint tudatlan áldozatokként (238. old.). Miért okoz nagyobb örömet a legendák lerombolása, mint elemzése? Az igazság birtokába jutni nyilván hatalomszerzéssel jár: aki birtokolja a tudást, alakítja a múltat és a jelent. Csakhogy ez a hatalmi pozíció szintén talaját veszti, és egyben régen nagyon szűk körre redukált önmítosza az irodalomtudósok céhének, amely – ha nem frissül valamiféle új legitimációs elbeszéléssel – egészen egyszerűen maga alá fogja temetni a szakmát. (És akkor bizony mindannyian Hites Sándor nagybecsű szavaival fohászkozhatunk: „Istenem, csak a nyugdíjig tartson ki a szakma.”)

Ráadásul a mindentudás ódiума olyan hatalommal jár, amely a tudás birtokosát saját kulturális közege fölébe emeli (lásd fentebb a papi funkcióra tett utalást), és megakadályozza a vizsgált anyag, jelenség, szöveg kulturális pozicionálását. Az igazság megállapítása, a valóság kritériumainak birtoklása ugyanis arra irányul, hogy eldöntött, mozdulatlan és zárt rendszerben határozza meg az adott kulturális jelenségeket, amelyek így zárt ideologikus építményt alkotnak létrehozójának szigorú felügyelete alatt. Ezzel persze a kutató mindig kívül, felül tudja magát a saját vizsgálati tárgyán is – hiszen egyébként elveszne az objektivitás olyannyira vágyott mítosza is –, vagyis azt mindig befejezett, lezárt történekként kell elgondolnia. Holott kulturális értelemben az irodalomtörténet éppolyan részese az adott hagyománynak, mint akár a vizsgált szerző maga, hiszen épp munkájával eleveníti fel a közösségi emlékezetet, a múlttól való beszéddel (akár tévedésével is!) teszi élővé a hagyományt magát.

Devescovi könyvének narrátora a fenti ideologikus modellhez igazodik, legalábbis a könyv idézeteinek második típusa erre enged következtetni, amikor is a cáfolandó, ostoba kijelentéseket emeli be a műbe, de amelyeket

szerencsére (a magyarok szerencsésére) egyszer s mindenkorra helyrerak. A könyv olvasása során valahogyan folyamatosan frusztrált, hogy minden igyekezetem ellenére rettenetesen nehezen tudom befogadni az olvasottakat, vagy ha sikerült is áttekintennem a hibás és a valós adatok közti különbségtevéseket, azon nyomban kiment a fejemből az egész. (Persze ez nem a könyv hibája, hanem az én gyengeségem jele.) Aztán rájöttem, hogy azért van így, mert az az elbeszélés, amellyel itt szembesülök, nem a monográfiák (különösen nem a nagyobb közönség figyelmére számító monográfiák) jellemzője, hanem azon kisebb cikkeké, közleményké, amelyek többnyire az „adalékok”, „újabb adatok” (al)címmel jelentek meg a folyóiratokban. Vagyis Devescovi könyvének jó része ilyen „kisebb közlemények” sorozataként fogható fel, amelyek egy-egy részprobléma aprólékos filológiai, könyvészeti tisztázását nyújtják. Ezt azonban már hibaként vagyok kénytelen felróni a szerzőnek, ugyanis ha nekünk, nem szakértő olvasóknak szánta művét, akkor ránk csak az eredmények tartoznak, és a levezetés fáradságos folyamatát tessék a saját szakmai berkeken belül elvégezni. (Ebben az esetben az eredmény a könyv végén összegezett kronológia formájában rendelkezésünkre is áll, de akkor meg minek elolvasni az egész monográfiát?) Ebben a formájában ugyanis a könyv tökéletesen követhetetlen és élvezhetetlen, persze idézhetném a régi viccet, hogy nem is szórakozni vagyunk itt, de ebben az esetben a befogadás (számomra) súlyos nehézségei akadályozzák a könyv céljának elérését, tudniillik a magyarok emlékezetének frissítését. Ugyanis, ha engem kérdeznek, hogy miről is van szó a könyvben, nagyjából csak annyit mondhatnék, Woody Allent parafrázálva, hogy Eötvös Józsefről.

A könyv idézetei harmadik típusát azoknak a tekintélyeknek a szövegei alkotják, akiknek a szavait kölcsönvéve Devescovi elbeszéli az Eötvös-diskurzust – már amennyiben nem talál valami feltételen cáfolandó tévedést bennük. Nem tudhatjuk, miféle viszony fűzi a könyv narrátorát a citátumokban foglaltakhoz, hiszen egyszerűen csak olyasfajta fordulatokkal

vezeti be őket, mint „Bódy Pál összefoglalásában” (143. old.), vagy „Fenyő István jelzi” (141. old.), „Wéber Antal állítása szerint” (76. old.) stb., amivel önmagában nincs baj, csak hogy az idézett passzust nem követi semmiféle kommentár, kiegészítés, ellenvetés, sőt többnyire magyarázat sem. Sőt még csak nem is Devescovi valamely állítását alátámasztandó bukkannak fel. Azaz minden további nélkül belesimulnának a narrációba, ha nem jeleznék a határaikat idézőjel. Ezt a gyakorlatot nagyon különösnek találom, ugyanis ha jól tudom, ezt hívják kompilációnak, s ezzel kapcsolatban még akkor is súlyos vádat kell megfogalmaznom, ha a szerző nagyon becsületesen jelzi a gondolatok idézet voltát (bár a jegyzetelés hiánya most még problematikusabb lehet). Ennek a különös praxisnak két magyarázatát tudom adni: 1. Devescovi ironizálja – egyfajta posztmodern tréfaként – a monográfiát mint műfajt azzal, hogy jelzi: a monográfia objektivitásigénye az eddig kikutatott (és nem cáfolható) igazságok újramondását igényli (hiszen valami vagy igaz, vagy sem, középső út nincs), és összeolozva a szakirodalmat csakis ismétlésként jöhet létre egy „új” könyv.

A 2. – már sokkal rosszindulatúbb – magyarázatom szerint a szerzőnek egészen egyszerűen semmiféle mondanivalója sincs az Eötvös-életmű nagyobb részéről, a könyv csak néhány új életrajzi adat bemutatására szolgál. (De akkor meg végképp nem értem, miért nem a szaklapok megfelelő fórumain, az ott szokásos formában.) Itt hadd fogalmazzam meg értetlenségemet ezeknek az új adatoknak a státusával kapcsolatban. A szerző a 9. lapon azt állítja: „a rendelkezésemre álló, ám elfeledett vagy figyelmen kívül hagyott, illetve – mivel friss publikációk – ez idáig fel nem használt források, valamint Plósz Katalin Georgia nővér által feltárt, eddig ismeretlen életrajzi adatok segítségével igyekszem tisztába hozni, már amennyire csak lehetséges, az életrajzot.” A mondat több elemében is enigmatikus, ugyanis sem később a szövegből, sem a bibliográfiából nem nagyon derül ki, hogy miféle forrásokról (lelőhely, jelzet stb.: hogy ellenőrizhető legyen) van szó, illetőleg az említett nővér milyen for-

mában bocsátotta a szerző rendelkezésére a kutatásait. Ez így súlyos szakmai hibának látszik, hiszen a könyv névma szerzője interpretációja szerint éppen az új adatok felhasználásában állna, illetőleg Plósz Katalin Georgiával szemben elkövetett szakmaetikai mulasztásnak tűnik. (Persze nyilván szíves szóbeli, vagyis személyes közlésről és felhatalmazásról lehet szó, de ezt akkor tessék világossá tenni valamilyen formában.)

A könyv stílusa – Devescovi korábbi munkáinak ismeretében – meglepően kiegyensúlyozott és tárgyyszerű. Érdekes jelenség a túlzás stilisztikai eszközének gyakori alkalmazása, ami a szerző által elvégzett – egyébként őszintén nagy elismerést érdemlő – munka romantikus heroizálásaként hat: „egy fejezethez legfeljebb mérhetetlen nehézségek árán lehetséges egyetlen lényeges elemet keresni.” (180. old.) Csak egy helyen találkoztam egy „feltételezhető” igealakkal (53. old.), amely nagyon választékos ugyan, de már Vitray Tamásnál is modorosnak hatott. Talán egyetlen többé-kevésbé értelmetlennek ható – persze ha akarom, értem – mondat találok a 99. lapon: „A több munkán történő párhuzamos dolgozás koncepciója révén megtalálni vélt biztos talaj azonban hirtelen elveszik lábunk alól...” Azok a bakik, amelyek mindenkinél előfordulhatnak, és nyilván a munka hevületének köszönhetik létük, kifejezetten üdítően hatottak fáradt elmémre, mint például „Dufey jelentős pálfordulatokat követ el” (173. old.).

Összefoglalásul: Devescovi könyve szemmel láthatólag irigylésre méltóan nagy anyagot megmozgató munka, amely már önmagában is őszinte elismerést kell hogy kiváltson belőlünk, ráadásul a szerző tárgy iránti elkötelezettsége csak további dicséretet érdemel. Ugyanakkor azt is meg kell mondani, hogy a mű súlyos aránytétvesztésnek lett az áldozata: sokkal többet ígért, mint amennyit teljesített, ugyanis a feltáró jellegű filológiai munkának a tétje az (és erre azért van pozitív példa az irodalomtudományi berkeken belül, például e sorozat Madách-monográfiája is ilyen), hogy vannak-e olyan adataim, amelyek jelentősen képesek árnyalni, netán

megváltoztatni az eddig kialakult tudást az adott szerzőről. Devescovi adatai szerintem semmilyen szempontból sem módosítják az Eötvös-képet, legfeljebb adalékok, ráadásul a szerző alig kínál (talán *A falu jegyzőjével* kapcsolatos meglátásain kívül) olyan új szempontokat, amelyek arra ösztönöznének minket, magyarokat, hogy újra elővegyük Eötvös bármely művét.

Sajnos a könyv így a magyarokat biztosan nem fogja emlékezésre serkenteni, márpedig felejteti magunktól is tudunk.

MILBACHER RÓBERT

Borgos Anna: Portrék a Másikról

ALKOTÓNŐK ÉS ALKOTÓTÁRSOK A
MÚLT SZÁZADELŐN

*Noran, Budapest, 2007. 411 old.,
3499 Ft*

Kinek a másikja? Talán hangsúlyoznunk sem kell, hogy a Borgos Anna által „nőiszerep-stratégiáknak” nevezett jelenségcsoport történeti anyagon végzett feldolgozása nálunk jóformán szűz terepnek nevezhető. Nem mintha az elmúlt másfél évtizedben nem születtek volna fontos tanulmányok, sőt egész kötetek a női irodalomról vagy a feminista nézőpont lehetőségeiről az irodalomtudomány vagy a kritika területén. A *Portrék a Másikról* jelentősége (és egyúttal sebezhetősége) abban áll, hogy egyszerre igyekszik az elvi-elméleti általánosságok és az individuális „esetek” leírásának szintjén mozogni. Merész vállalkozás ez, hiszen a két sík összekapcsolása mindig megkérdőjelezhető, és Borgos Annánál sem mindig problémamentes. Ugyanakkor tiszteletre méltó és mindenekelőtt sokkal izgalmasabb célkitűzés, mintha megmaradt volna a „majdnem tisztán” teoretikus fejtegetésnél, vagy a „majdnem tisztán” konkrét eseteleírásnál, mint a hasonló célú tanulmányok többsége.

A *siker*es női szerep kialakításának lehetőségeit a pszichoanalízis és az irodalom terén vizsgálja a szerző. A két fejezet sem terjedelmében, sem

tartalmilag nem szimmetrikus, nem állítható egyértelmű párhuzamba egymással, noha Borgos Anna meggyőzően mutat rá kapcsolódási pontjaikra. A bemutatott magyar analitikusnők végül több-kevesebb sikerrel megvalósították magukat a gyógyítás területén, még ha személyes életútjuk viszontagságos volt vagy tragikusan végződött is. A második rész viszont eleve „az irodalom határán mozgó” női életutak elemzésére vállalkozik. (Kafka Margit az egyedüli kivétel, róla, illetve inkább „recepciójáról” azonban még az első fejezet végén esik szó.) A különbség a napnál is világosabb, ha egymás mellé helyezzük ezt a két szót: „pszichoanalitikus(nő)” és „írófeleség”. Az elnevezés az első csoportba tartozók esetében a szakmai teljesítmény értékelése nélkül is egyfajta sikerre utal: analitikusok akartak lenni, és azok is lettek. Az „írófeleség” megjelölés viszont azt sugallja, hogy ezeknek a nőknek esetlegesen meglévő irodalmi tehetségük ellenére sem sikerült íróvá (írónővé) válniuk. Ezért hangsúlyozom, hogy Borgos Annát nem egyszerűen a női szerepek, hanem a társadalmi elismerést, tehát a *siker*t is biztosító női életutak esélyei érdeklik.

A bevezetőben „pszichobiográfiai elemzéseket” helyez kilátásba a szerző, amelyek megmutatják a tanulmányozott egyén előtt álló szubjektív és objektív lehetőségeket, valamint azokat a kényszerpályákat, amelyeket csak ritkán és nagy nehézségek árán kerülhetnek el. (Leginkább azonban sehogy, sejteti Borgos Anna.) A szubjektív tényezők között persze a szerzőnek mindenekelőtt a *tehetség* és a *kreativitás* fogalmát kell tisztáznia. Hogyan dönthető el, hogy egy „akadályoztatott társadalmi csoport tagja” – vagyis adott esetben egy nő – a társadalmi kényszerek, vagy pedig hiányzó tehetsége miatt nem tudott kibontakozni egy bizonyos területen? Borgos Anna jól látja, hogy mindama fogalmaink, amelyeket ebben az összefüggésben használunk (eredetiség, tehetség, alkotás), társadalmi konstrukciók, amelyek már magukban hordozzák a nemek közötti megkülönböztetés jegyeit. Történelmi gyökereiket tekintve a romantikára (hozzátennem: a kanti zseni-fogalom romantikus változataira) vezethetők vissza. Az *alkotás* fogalmát boncolgat-